

ІНСТИТУЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

INSTITUTIONAL TRANSFORMATION OF THE JUDICIARY OF UKRAINE IN TIMES OF WAR

Коцур М.М., к.ю.н., докторант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,

Ужгородський національний університет

У статті досліджено інституційні трансформації судової влади України, зумовлені повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України. Обґрунтовано, що війна створила безпрецедентні виклики для правосуддя, зокрема у сфері доступу до суду, територіальної підсудності, фізичної безпеки учасників процесу та функціонування судів у прифронтових і тимчасово окупованих регіонах.

Автор аналізує реакцію держави на кризу, зокрема запровадження правового режиму воєнного стану, зміну територіальної підсудності, тимчасове припинення роботи окремих судів, а також широке впровадження дистанційного судочинства та цифрових технологій у сфері правосуддя.

Розкрито прояви інституційної гнучкості судової влади та її здатності до адаптації в умовах системних загроз. Особливу увагу приділено впливу євроінтеграційного курсу України на трансформаційні процеси, а також перспективам модернізації судової системи в поствоєнний період.

Підкреслено, після завершення активної фази воєнних дій перед судовою владою України постануть нові завдання постконфліктного періоду, зокрема, розгляд масових справ, пов'язаних із воєнними злочинами, злочинами проти людяності, втратами цивільного населення, зруйнованим майном; захист прав військовослужбовців, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб; відновлення доступу до правосуддя на деокупованих територіях тощо. Вказані виклики потребуватимуть інституційної готовності судової системи працювати в умовах великого навантаження, підвищеної суспільної чутливості та міжнародної уваги. Водночас формування поствоєнної правової ідентичності України вимагатиме підвищеної уваги до якості суддівського корпусу, його етичної та професійної доброчесності.

Зроблено висновок, що лише за умови синергії кризового досвіду воєнного часу та стратегічних реформ, орієнтованих на європейські цінності, судова влада України зможе забезпечити легітимність, функціональність і стійкість у майбутньому.

Ключові слова: судова влада, воєнний стан, інституційна трансформація, правосуддя, доступ до суду, цифровізація, дистанційне судочинство, верховенство права, європейські стандарти, правова держава.

The article explores the institutional transformations of the judiciary in Ukraine triggered by the full-scale armed aggression of the Russian Federation. It substantiates that the war has created unprecedented challenges for the justice system, particularly in terms of access to courts, territorial jurisdiction, the physical safety of participants in the judicial process, and the functioning of courts in frontline and temporarily occupied territories.

The author analyzes the state's response to the crisis, including the introduction of martial law, the reassignment of territorial jurisdiction, the temporary suspension of certain courts, and the widespread implementation of remote court proceedings and digital technologies in the justice sector.

The study reveals manifestations of the judiciary's institutional flexibility and its capacity to adapt under systemic threats. Special attention is paid to the impact of Ukraine's European integration path on the transformation processes, as well as the prospects for judicial modernization in the post-war period.

It is emphasized that after the active phase of hostilities ends, the judiciary of Ukraine will face new tasks of the post-conflict period, including the adjudication of mass cases related to war crimes, crimes against humanity, civilian losses, and property destruction; the protection of the rights of military personnel, veterans, and internally displaced persons; and the restoration of access to justice in de-occupied territories. These challenges will require institutional readiness of the judicial system to operate under high workload, increased public sensitivity, and international scrutiny. At the same time, the formation of Ukraine's post-war legal identity will demand enhanced attention to the quality, ethical integrity, and professionalism of the judiciary.

The article concludes that only through the synergy of wartime crisis experience and strategic reforms aligned with European values can the judiciary of Ukraine ensure its future legitimacy, functionality, and resilience.

Key words: judiciary, martial law, institutional transformation, justice, access to court, digitalization, remote adjudication, rule of law, European standards, legal state.

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України стала викликом для державного суверенітету і безпеки та серйозним інституційним випробуванням для системи правосуддя. У таких умовах судова влада повинна забезпечувати реалізацію права на справедливий суд, дотримуючись при цьому конституційних принципів, гарантій незалежності та доступності правосуддя. Водночас реалії воєнного часу, зокрема, окупація територій, переміщення судів, ризики для життя працівників судової системи, складність процесуального забезпечення тощо, вимагають оперативного реагування та інституційної адаптації. Одночасно з цим, у контексті європейської інтеграції України, нагальним є запровадження глибоких структурних змін, спрямованих на підвищення ефективності, довіри та прозорості судової влади.

Стан дослідження. Аналіз досліджуваної проблематики знайшов своє відображення у наукових доробках В. Берч, В. Бойко, О. Євтушенка, П.Костенка, О. Овчаренко, О. Овсянникової, М. Руденка, О. Щербанюк та ін.

Метою статті є комплексне дослідження інституційної трансформації судової влади України в умовах воєнного стану, з урахуванням викликів, спричинених збройною агресією проти України.

Виклад основних положень. У відповідь на збройну агресію Російської Федерації проти України Президентом України було видано Указ від 24 лютого 2022 року № 64/2022, яким запроваджено воєнний стан, що набув чинності після його схвалення Верховною Радою України шляхом прийняття Закону № 2102-IX. Встановлення цього особливого правового режиму передбачає розширення повноважень органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій і органів місцевого самоврядування з метою реагування на зовнішню збройну загрозу, захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності держави. У межах дії воєнного стану допускається тимчасове, визначене в законі, обмеження основоположних прав і свобод громадян, а також інтересів суб'єктів господарювання, що прямо передбачено статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. У сфері публічного управління це зумовлює застосування спеціальних процедур і механізмів, передбачених зазначеним нормативно-правовим актом [1, с.402].

Запровадження воєнного стану передбачає низку правових обмежень як для громадян, так і для органів державної влади. Водночас, згідно з пунктом 1 статті 10 Закону

Україні «Про правовий режим воєнного стану», функціонування ключових органів публічної влади, зокрема Президента України, органів законодавчої та виконавчої гілок влади, а також судових органів, не може бути припинено. Крім того, у період дії воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя продовжують здійснювати свою діяльність виключно відповідно до положень Конституції України та законів України. Конституційно визначені повноваження судової влади залишаються незмінними і не підлягають обмеженню навіть за умов дії особливого правового режиму [2].

Збереження безперервності функціонування органів державної влади, зокрема судової, в умовах правового режиму воєнного стану засвідчує важливість дотримання принципу верховенства права навіть у такий непростий період. Водночас формальна безперервність діяльності судів не гарантує її ефективності за нових обставин, що супроводжуються порушенням територіальної цілісності, масовими переміщеннями населення, ризиками для безпеки суддів, працівників апарату суду та учасників судового процесу. Судова система стикається з необхідністю оперативного реагування на нові виклики, зокрема, забезпечення доступу до правосуддя в умовах децентралізації, цифровізації, зміни підсудності та порушення звичних механізмів комунікації. Зазначена ситуація вимагає не тільки тимчасових управлінських рішень, але і глибокого переосмислення ролі судової влади як інституції, спроможної діяти в умовах гібридної війни та водночас відповідати критеріям демократичного урядування. Саме тому трансформаційні процеси у сфері здійснення правосуддя повинні розглядатися не ізольовано, а в контексті реформ, зумовлених євроінтеграційним курсом України та потребою у посиленні довіри до судової системи як ключового елементу публічної влади [3].

З початком повномасштабної агресії Російської Федерації проти України судова влада опинилася в ситуації, що вимагала термінової адаптації до надзвичайних умов функціонування. Ризики фізичного знищення судових установ, загроза життю та безпеці суддів, працівників апарату судів і учасників процесу, а також унеможливлення фізичного доступу до приміщень суду – усе це зумовило необхідність оперативної трансформації механізмів здійснення правосуддя. Однією з першочергових реакцій стало тимчасове зупинення роботи судів, розташованих у прифронтових регіонах та на тимчасово окупованих територіях. Водночас, для забезпечення безперервності судової функції держава вжила низку заходів щодо зміни територіальної підсудності. Відповідно, громадяни не втрачали можливості на судовий розгляд своїх справ, а держава зберігала правову сталість і легітимність.

Ще одним інструментом адаптації стало впровадження дистанційного судочинства, яке, попри свою новизну для української правової системи, було реалізоване досить оперативно. Практика дистанційного судочинства передбачила можливість ефективного процесуального управління навіть за умов відсутності фізичної присутності сторін. Реакція судової влади України на воєнні виклики засвідчує наявність інституційного потенціалу до кризового саморегулювання, та демонструє, що навіть за умов масштабної зовнішньої загрози правосуддя може залишатись функціональним і доступним.

Серед іншого, також слід підкреслити, що в умовах воєнного стану цифрова трансформація судової влади в Україні постала не як довгострокова стратегія, а як нагальна потреба, що визначає інституційну здатність системи правосуддя функціонувати в умовах кризи. Здатність судової системи до адаптації, переорієнтації ресурсів і швидкого впровадження технологічних рішень засвідчила наявність важливої системної якості – інституційної гнучкості, що є передумовою збереження легітимності судової влади у надзвичайних обставинах.

Цифровізація правосуддя в Україні, яка до війни здійснювалася поступово, з орієнтацією на стратегічні документи на кшталт Концепції побудови єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС) [4], після 24 лютого 2022 року зазнала стрімкої активізації. Особливої уваги заслуговує розвиток електронного документообігу у судах, що дозволив мінімізувати фізичний обіг справ у зоні ризику та прискорив внутрішньо-судові комунікації. Водночас відбувалося поступове перенастроювання організаційних структур судів для забезпечення технічного супроводу дистанційної роботи, включно з забезпеченням кібербезпеки та захисту персональних даних.

Цифрова трансформація також супроводжувалась переформатуванням ролі суддів і судового апарату, що потребувало підвищення цифрової компетентності, адаптації до нових форматів комунікації з учасниками процесу та засвоєння нових процесуальних алгоритмів. За цих умов особливої ваги набуває питання професійної підготовки та підвищення кваліфікації суддів і працівників судової системи, орієнтованих на діджиталізацію правосуддя.

Відтак, інституційна гнучкість судової влади України проявилася у глибокому переформатуванні внутрішньої організації судової системи, структурних комунікацій і взаємодії з громадянами. Застосування цифрових рішень в умовах війни визначило потенціал для тривалої модернізації, що підвищує ефективність судочинства та зміцнює довіру до інституцій правосуддя, які залишаються дієздатними навіть у ситуаціях системних потрясінь.

Висновок. У контексті стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу модернізація судової влади повинна відбуватися з урахуванням усталених європейських стандартів незалежності, неупередженості та ефективності судочинства. Зокрема, у рішеннях Європейського суду з прав людини, рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи та висновках Венеційської комісії закладені підходи до побудови судової системи, що відповідає принципам верховенства права, правової визначеності, доступності правосуддя та захисту прав людини.

Після завершення активної фази воєнних дій перед судовою владою України постануть нові завдання постконфліктного періоду, зокрема, розгляд масових справ, пов'язаних із воєнними злочинами, злочинами проти людяності, втратами цивільного населення, зруйнованим майном; захист прав військовослужбовців, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб; відновлення доступу до правосуддя на деокупованих територіях тощо. Вказані виклики потребуватимуть інституційної готовності судової системи працювати в умовах великого навантаження, підвищеної суспільної чутливості та міжнародної уваги. Водночас формування поствоєнної правової ідентичності України вимагатиме підвищеної уваги до якості суддівського корпусу, його етичної та професійної доброчесності.

Однією з перспектив поствоєнної трансформації є розширення цифрових форматів правосуддя, що довели свою ефективність під час воєнного стану. За умови дотримання стандартів процесуальної справедливості, цифрові інструменти можуть слугувати додатковим механізмом забезпечення відкритості, доступності та ефективності судової діяльності. Крім того, необхідною є гармонізація законодавства України з правом ЄС, зокрема у сфері правосуддя, верховенства права, організації судової системи та дисциплінарної відповідальності суддів. Важливу роль у цьому процесі мають відігравати інституційно спроможні органи – Вища рада правосуддя та Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

Насамкінець зазначимо, поствоєнна модернізація судової влади України повинна базуватися на поєднанні уроків воєнного періоду, кращих європейських практик та аксіологічних засад правової держави. Лише така інтегрована модель дозволить забезпечити стійкість, легітимність і довіру до суду в умовах трансформаційного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербанюк О.В. Реалізація принципів організації та діяльності органів публічної влади України в умовах війни. *Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м.Хмельницький, 17 червня 2022 року)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 401-405.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. №389-VIII
3. БерчВ.В. Ukraine—a candidate for joining the EU: current challenges of the courts system. *Конституційно-правові академічні студії*. №1. 2022. С.54-58.
4. Концепція побудови єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: *Наказ Державної судової адміністрації України від 07.11.2019*. № 1096. 29 с.